

שלמה ז. אהרונסון

תפילות כנגד אבות ותמידים

ראשי פרקים:

1. המחלוקת בגמרא והקושי בהסבר שורש המחלוקת.
2. התחבטויות הראשונים והאחרונים.
3. פתרון: המחלוקת היא בתפקיד האבות ותפקיד אנשי כנה"ג.
4. שיטת הבבלי מול שיטת הירושלמי:
 - א. המקור לזמני התפילות עפ"י הירושלמי.
 - ב. הנ"מ בין התלמודים, המתבטאת ביחס לתפילת נדבה.
5. בירור דעת הרמב"ם:
 - א. שיטתו העקרונית - תפילות כנגד קרבנות.
 - ב. מקרים יוצאי דופן.

1. המחלוקת בגמרא והקושי בהסבר שורש המחלוקת.
 הגמרא בתחילת פרק רביעי¹ דנה מה המקור לשלש תפילות:
 "איתמר: ר' יוסי בר' חנינא אמר - תפילות אבות תקנום, ור' יהושע בן לוי אמר - תפילות כנגד תמידים תקנום... תניא כוותיה דר' יוסי בר' חנינא: אברהם תקן תפילת שחרית שנאמר "וישכם אברהם בבוקר אל המקום אשר עמד שם" (ואין עמידה אלא תפילה וכו'), יצחק תקן תפילת מנחה שנאמר "ויצא יצחק לשוח בשדה לפנות ערב" (ואין שיחה אלא תפילה וכו'), יעקב תקן תפילת ערבית שנאמר "ויפגע במקום וילן שם" (ואין פגיעה אלא תפילה וכו'). ותניא כוותיה דריב"ל: מפני מה אמרו תפילת השחר עד חצות? מפני שתמיד של שחר הולך וקרב עד חצות. ר' יהודה אומר עד ארבע שעות, שכן תמיד של שחר

1. ברכות כו:

הולך וקרב עד ארבע שעות. ומפני מה אמרו תמיד של בין הערביים עד הערב? מפני שתמיד של בין הערביים קרב עד הערב (וכו' וכו'). נימא תיהוי תיובתא לר' יוסי בר' חנינא? - אמר לך ר' יוסי בר' חנינא: לעולם אימא לך תפילות אבות תקנום, ואסמכינהו רבנן אקרבנות. דאי לא תימא הכי תפילת מוסף לר' יוסי בר' חנינא מאן תקנה? אלא תפילות אבות תקנום ואסמכינהו רבנן אקרבנות".

הקשים בסוגיה:

- א. לכאורה ריב"ח וריב"ל אינם מדברים כלל באותו מישור: אחד שואל מי תקן, ואחד למה תקן. ומה המחלוקת? (תירוץ פשטני - לריב"ל אנשי כנה"ג תקנו ועדיין צריך עיון).
- ב. הברייתות שמביאים לכל אחד, ודאי אינן מדברות באותו מישור: הראשונה דנה בעצם חיוב מתפילה, והשנייה בזמני התפילה. ומה התיובתא?
- ג. גם מבחינה מציאותית לא תתכן מחלוקת כזו. למ"ד תפילות אבות תקנום - נשאל מהיכן למד לתקן תפילת ערבית שהיא לא כנגד תמידים?² א"כ כיצד מבין מ"ד "תפילות אנשי כנסת הגדולה תקנום" את הפסוק הידוע בדניאל³: "וזימנין תלתה ביומא הוא ברך על ברכוהי ומצלא ומודא קדם אלהה כל קבל די הוא עבד מן קדמת דנא" ?
- ד. לאחר שהגמרא הסיקה לריב"ח ש"תפילות אבות תקנום ואסמכינהו רבנן אקרבנות" האם נותרה מחלוקת? ואם כן, מהי?

2. התחבטויות הראשונים והאחרונים.

הראשונים לא מזכירים שאלות אלו בפירושו, אבל בפסקיהם ניתן לראות שהדבר מורכב. הרי"ף פסק בצורה ברורה שתפילות כנגד תמידים

2. שמעתי מהרב רא"ם, שלדעתו גם למ"ד "כנגד תמידים תקנום" יש סיבה לתקן תפילת ערבית, כפי לבטא במערכת התפילות גם את זמן הלילה שבמקדש, שהוא זמן "סכיל" (= הכל נעשה מעצמו ויש עיכול פנימי של היום) בניגוד לזמן ה"פעיל" שהוא היום, כרם גם הוא מודה, שבכל מקרה תקנת תפילת ערבית תהיה נפרדת משאר התקנות, כמו שאכן מופיע כרמב"ם (ע' לקמן). בירושלמי, בכל אופן, משמע שאילולא המסורת שישנן שלש תפילות, לא היו מתקנים תפילת ערבית כנגד איברים ופררים: "תפילת הערב לא מצאו במה לתלותה ושנו אותה סתם... א"ר תנחומא: עוד היא תקנו אותה כנגד עיכול איברים ופררים" (ירושלמי ברכות פ"ד הל"א). 3. דניאל ו' י"א

תקנום (הוא מביא בהלכותיו⁴ רק את הברייתא המסייעת לריב"ל), אבל בתשובה⁵ כששאלוהו "כל תפילה זו ממששה היא או מקצתה" ענה להם: "התפילה היא מימות אברהם אבינו, וכן אמרו - אברהם התקין תפילת שחרית שנאמר "וישכם אברהם בבוקר" וגו'". א"כ אין זו מחלוקת בהסטוריה.

האחרונים תירצו בפנים שונות: יש שאמרו⁶ שהנ"מ היא האם תפילת ערבית רשות (למ"ד אבות תקנום לא צריך להיות הבדל בין ערבית לשאר התפילות ותהיה חובה, לכאורה); ויש שחלקו, ואמרו, שאין שום מחלוקת למסקנה, ואפילו על הרמב"ם, שמדגיש בצורה חד-משמעית את עניין התמידים (ועוד נברר את שיטתו), כותב הלחם משנה⁷: "ואע"פ שכתב רבינו כנגד תמידים תקנום, לא הוי דלא כר' יוסי בר חנינא, דכבר פירשו בגמרא לדעתו דריב"ח דאסמכינהו רבנן אקרבנות, וא"כ אפילו נאמר דאבות תקנום, מ"מ שפיר קאמר רבינו דכנגד תמידים תקנום", מ"מ ע"פ הפשט יש כאן מחלוקת, וצריך בירור מהי.

3. פתרון: המחלוקת היא בתפקיד האבות ותפקיד אנשי כנסת הגדולה. כדי לברר את עניין תקנת התפילות, יש לשאול קודם לכן: מה בעצם חידשו האבות בתקנתם?

האם הם חידשו את עצם פניית האדם לאלוקיו? - ודאי שלא. הרי כבר אדם הראשון דבר אל הקב"ה: "ויאמר את קולך שמעתי בגן"⁸. האם הם חידשו את פניית האדם מיזמתו לאלוקיו, ללא פניית ה' קודם לכן? - אמנם כן, אבל לשם כך לא צריך להביא פסוקים שתומים כל כך ("אשר עמד" - אין עמידה אלא תפילה, וכיו"ב). יש מקרים יותר מפורשים, כגון: "ויגש אברהם ויאמר: האף תספה צדיק עם רשע"⁹?

אם כן נותרו שתי אפשרויות:

אפשרות א: האבות תקנו את התפילות כחובה קבועה להתפלל כל יום, וכמו כל התפילות שלהם עצמם, גם חובת התפילה הקבועה נובעת מדין "רחמי", מדין בקשת הרחמים של האדם לפני

4. דף י"ח. מדפי הרי"ף. 5. שו"ת הרי"ף ח"א סימן רפ"א. 6. ירושלמי פ"ד הל"א, מראה הפנים שם ד"ה ריב"ל. 7. לח"מ על הרמב"ם הל' תפילה פ"א ה"ה. 8. בראשית ג', י'. 9. בראשית י"ח,

קונו וידיעת התלות כמחלטת שלו ברבש"ע, שרק הוא מקור כל הטוב בעולם. את זה תקנו האבות, ורבנן תקנו את הזמנים המדוייקים - עד חצות, עד ד' שעות וכו' - ע"פ התמידים, "לדוגמא בעלמא".

אפשרות ב: האבות חידשו לנו, שיש ערך בתפילה קבועה כל יום, למרות שלא התחדש לאדם צורך מיוחד לתפילה, שהרי לכאורה יש בזה משום "ברכה שאינה צריכה", ומשום גסות רוח ב"הטרדה מיותרת" של הקב"ה; באו האבות וחידשו שיש ערך ועניין בתפילה בכל יום, בכוקר בצהרים ובערב - "אל המקום אשר עמד שם" משמע עמד אתמול ושלשום ובצורה קבועה. כנ"ל יצחק "ויצא יצחק לשוח בשדה לפנות ערב" משמע שזה היה מנהגו הקבוע.

באו רבנן ותיקנו את התפילות הללו כחובה, במקביל לקרבנות, שהם חובה. רבנן חידשו שהתפילות, במקביל לקרבנות, יש בהן מימד של "עבודה", ובעזרתן מתקשרים אל הקב"ה, במקביל לקרבנות, שבהם אש יורדת מן השמים. כדי להגיע לתוצאות כאלו יש צורך במתכוון מדוייק - תפילה בנוסח מדוייק וזמנים מדוייקים, ואז התפילה היא תחליף לקרבנות: "ונשלמה פרים שפתינו".

לענ"ד האפשרות הראשונה היא דעת ריב"ל "תפילות אבות תקנום", והשניה היא דעת ריב"ח "כנגד תמידים תקנום", וראה הערה 10.

להרחבת הרעיון. - הפועל היוצא מהסבר זה הוא שלמ"ד "אבות תקנום" התפילה היא ספונטאנית והזמנים הם אמצעי-עזר בלבד, ולמ"ד "כנגד תמידים תקנום" הזמנים קשורים לתפילה במהותם, ובזמן שלא מקריבים קרבן מסוים - לא יתפללו תפילה מסויימת. (לנ"מ מעשיות נגיע בהמשך).

10. תפילות כנגד אבות ותמידים: יש הכולל בין תפילת האבות לבין עבודת הקרבנות, והדברים נראים ממבט ראשון כסתירה פנימית, אך לענ"ד כך הם: האבות היו חיצוניים לשכינה, ולא היה להם מגע עמה. לא מצאנו שנעשו ניסים לאבות (חוץ מניסים נסתרים כמציאת רבקה), והם לא זכו לקיום כל הבטחות שהובטחו להם בחייהם: "וארא אל אברהם אל יצחק ואל יעקב באל ש-די ושמי ה' לא נודעתי להם" (שמות ו', י"ג). הם יכלו להתפלל ולבקש, אך לא היתה להם הבטחה של מענה מידי, ודוקא בדרך זו הם קדשו שם שמים: הם הוכיחו שהם לא מתפללים למען סיפוק צרכיהם, אלא רק משום שהם יודעים שה' הוא האלוקים ואליהם יש לפנות וממנו הכל. "א"ר יצחק: מפני מה היו אבותינו עקורים? - מפני שהקב"ה מתאוה לתפילתם של צדיקים" (יבמות סד.). לעומת זאת,

4. שיטת הכבלי מול שיטת הירושלמי:

א. המקור לזמני התפילות עפ"י הירושלמי.

הסוגייה של מקור זמני תפילות מופיעה גם בירושלמי¹¹, אך באופן שונה מהכבלי, להלן הסוגייה:

"כתיב: לאהבה את ה' אלוקיכם ולעבדו בכל לבבכם ובכל נפשכם. - וכי יש עבודה בלב? - ואיזו? זו תפילה. וכן הוא אומר: אלהא די אנת פלח ליה בתדירא הוא ישזבינך. - וכי יש פולחן בכבל? - ואיזו? זו תפילה. יכול יהא מתפלל שלשתן כאחת? פירש בדניאל וזמנין תלתא ביומא ... ומאיכן למדו ג' תפילות? ר' שמואל בר נחמני אמר: כנגד ג' פעמים שהיום משתנה על הבריות. בשחר צריך לאדם לומר "מודה אני לפניך ה' אלוקי וא"א שהוצאתני מאפלה לאורה", במנחה צריך האדם לומר "מודה אני לך ה' אלוקי וא"א כשם שזיכיתני לראות חמה במזרח כך זכיתי לראותה במערב", בערב צריך אדם לומר "יהי רצון מלפניך ה' אלוקי וא"א כשם שהייתי באפלה והוצאתני לאורה כן תוציאני מאפלה לאורה". ריב"ל אמר: תפילות מאבות למדום. תפילת השחר מאברהם אבינו (וכו'), תפילת מנחה מיצחק אבינו (וכו'), תפילת הערב מיעקב אבינו (וכו'). ורבנן אמרו: תפילות מתמידים גמרו. תפילת השחר מתמיד של שחר - "את הכבש אחד תעשה בבוקר", תפילת המנחה מתמיד של בין הערבים - "ואת הכבש השני תעשה בין הערבים". תפילת הערב לא מצאו במה לתלותה ושנו אותה סתם... א"ר תנחומא: עוד היא קבעו אותה כנגד איכול אכרים ופדרים, שהיו מתעכלים על המזבח כל הלילה".

לכני ישראל מאז יציאת מצרים היתה הנהגה אחרת: "אמור לכני ישראל אני ה'". הנהגה שהתחילה בהשגחה ניסית צמודה במדבר, והמשיכה בהשגחה ישירה כארץ אשר "עיני ה' אלוקיך בה". בהנהגה כזו, גם העבודה לקב"ה הרבה יותר חיה - "ותצא אש מלפני ה' ותאכל על המזבח את העולה ... (ויקרא ט', כ"ד). ובכל זאת היה יתרון מסויים לאבות: כיון שהתפילה נבעה מתוכם בלבד, היא התפרצה בכל עת שהרגישו צורך בכך, כי הגורם היחיד, שקובע את התפילה, הוא הם עצמם. לעומת זאת, כעבודת הקרבנות דווקא משום שיש מענה של הקב"ה, אי אפשר לעשות זאת בכל עת אשר תעלה על רוחנו. ישנם זמנים מוגדרים ומעשים מוגדרים. כיון שהתפילה למ"ד "כנגד תמידים" באה להזכיר לנו את אותם ימים של קשר חי ואתעורות דלעילא, היא חייבת ג"כ להיות במסגרת מוגדרת, אולי מעין "הציבי לך ציונים".¹¹ ירושלמי פ"ד ה"א.

ישנם מספר הבדלים בולטים בין הבבלי לירושלמי:

א. הבבלי לא מביא פסוק כמקור למצוות התפילה, והירושלמי מביא.
 ב. הבבלי כותב "תפילות אבות תקנום ... אברהם תקן וכו',
 והירושלמי - "תפילות מאבות למדום, תפילת השחר מאברהם" וכו'.
 ג. הבבלי מביא ברייתא ביחס לתמידים, שמדברת כולה על דקדוקי
 זמנים, ובירושלמי, הלימוד מתמידים הוא לימוד סמלי, במקביל
 ללימוד מאבות.

ד. בירושלמי מופיע טעם נוסף - "כנגד ג' פעמים שהיום משתנה על
 הבריות".

לסיכום: בבבלי המקור לתפילה הוא התקנה, וממילא יש חשיבות
 למקור התקנה וע"י זה נקבע אופיה; ובירושלמי המקור לתפילה הוא
 פסוק מהתורה, וכל השאלה היא כיצד ללמוד דין ג' תפילות ביישום
 דין התורה. לענ"ד, אין הבדל מהותי בירושלמי בין השיטות השונות,
 ואולי הם לא חולקים זה על זה אלא מדגישים צדדים שונים, כמו
 שמצאנו בנושאים אחרים כגון: "הני י"ח (ברכות דשמו"ע) כנגד מי?
 א"ר הלל בריה דרשב"נ - כנגד י"ח אזכרות שאמר דוד ב"הבו לה' בני
 אלים", רב יוסף אמר - כנגד י"ח אזכרות שבקריאת שמע. א"ר תנחום
 אריב"ל - כנגד י"ח חוליות שבשדרה"¹². אלו משמעויות שונות
 למספר, אך לא מקורות וחיוכים שונים¹³.

ומכאן שהמקור בירושלמי לתפילה הוא מצד "לעבדו בכלל לבבכם
 ובכל נפשכם", עבודת-הלב הפשוטה שבעצם גם-היא מדין "רחמי".
 בניגוד לבבלי שפסק (לרוב הדעות) ש"כנגד תמידים תקנום",
 בירושלמי לא נפסקה הלכה, כי כל דעה משלוש הדעות בירושלמי
 מסכימה, שתפילה היא מדין "רחמי", וזמניה גמישים¹⁴, ועניינה
 לבטא את רחשי לב האדם.

12. ברכות כח: .13. ראה לדבר שאין כאן מקורות וחיוכים שונים: למ"ד "מתמידים גמרום"
 אומר הירושלמי ש"תפילת ערבית לא מצאו כמה לתלותה ושנו אותה סתם". כלומר: היה ברור שיש
 שלש תפילות, גם אם זמנית לא מצאו לכך רמז בקרבנות. 14. ראה לכך שלדעת הירושלמי אין קשר
 ישיר בין תפילות לתמידים: הירושלמי כפ"ד בהמשך הלכה א' - "חמן תנינן: תמיד נשחט בשמונה
 ומחצה וקרב כחשע ומחצה, ערכ פסחים נשחט בשבע ומחצה וקרב בשמונה ומחצה בין בחול בין
 בשבת. ר' ירמיה בעי: הכא את עביד מנחה שתי שעות ומחצה, והכא את עביד מנחה שלש שעות
 ומחצה! (כלומר: לעיל הגמ' אמרה שמנחה זמנה מתשע וחצי שעות ועד השקיעה, וכאן משמע שזמנה

אם כן, ישנו הבדל מהותי בין תפיסת הבבלי לתפיסת הירושלמי: הבבלי רואה את התפילה כתקנה כנגד הקרבנות, שכפופה לחוקי זמני הקרבנות; והירושלמי רואה אותה, כמצוות התורה, שמיועדת לפרוץ מהלב (רחמי), וחז"ל באו וקבעו מינימום של תפילות, כדי לעורר אותנו אליה.

ב. הנ"מ בין התלמודים. המתבטאת ביחס לתפילת נדבה:

פרטי הדינים הרגילים של התפילה, זהים לכל השיטות; אך במקרים יוצאי-הדופן נוכל למצוא הבדלים בין תפיסת התפילה כ"רחמי" ו"עבודת הלב", לבין תפיסת התפילה כתשלום לקרבנות. במיוחד בולט הדבר ביחס לתפילת נדבה, שהיא כמין "נטע זר" במערכת הקבועה והמדויקת של התפילות. האם גם לתפילה זו ישנן מסגרות והגבלות? - נבחן מספר הלכות של תפילת נדבה, לדעות השונות:

- א. האם יש בעייתיות בתפילת נדבה? - הבבלי¹⁵ כמעט ולא משאיר אפשרות להתפלל נדבה: "יכול יתפלל אדם כל היום כולו? כבר מפורש ע"י דניאל "וזמנין תלתא ביומא". בירושלמי כל הקטע הזה איננו (כל שאר השקלא וטריא קיים, פחות או יותר).
- ב. "ולואי שיתפלל אדם כל היום כולו": בבבלי¹⁶ מימרא זו של ר' יוחנן מופיעה ביחס לספק התפלל ספק לא התפלל (ולדעת הר"י בתוס' זו האפשרות היחידה שעליה דיבר ר' יוחנן)¹⁷; ובירושלמי מופיעה המימרא במקומות שונים ובדינים שונים, ובסופה תמיד הסיומת: "למה? שאין תפילה מפסדת"¹⁸. כלומר לפי הירושלמי אין בעיה בהוספת תפילה יותר מאשר בהוספת פרק תהילים, מתוך ראייה של התפילה כ"רחמי".

כבר משמונה וחצי שעות (!) - אמר ר' יוסי: לא הוקשה תפילה המנחה לחמיד של בין הערביים אלא לקטורת. מה טעם? - תכון תפילתי קטורת לפניך משאת כפי מנחת ערב". רואים מכאן שההיקש לתמידים אינו כה מוחלט, והעיקר הוא למצוא רמז לתפילה בעבודת ה' שהיחה במקדש.

15. ברכות לא. 16. ברכות כא. 17. שם תוס' ד"ה "ורבי". 18. ירושלמי ברכות פ"א ה"א, פ"ד ה"ד, שבת פ"א ה"ב.

ג. היה עומד בתפילה ונזכר שהתפלל כבר: בבבלי¹⁹ הדין חד-משמעי בשם שמואל: "פוסק ואפילו באמצע ברכה"; ובירושלמי²⁰ ישנה מחלוקת - "רב אמר חותך, ושמואל אמר אינו חותך, שמעון בר רוא אומר בשם ר' יוחנן - ולואי שיתפלל אדם כל היום כולו, למה שאין תפילה מפסדת". כידוע, הלכה כרב משמואל באיסורי רב ור' יוחנן הלכה כר' יוחנן. וא"כ ההלכה בירושלמי היא להמשיך להתפלל כתפילת נדבה, למרות שלא הוגדרה כך מלכתחילה²¹. גם זה מתאים לתפיסתו של הירושלמי שאין הכדל מהותי בין תפילת חובה לתפילת נדבה, ושתיהן מוגדרות כ"רחמי", ולכן אפשר להתחיל לדעת חובה ולסיים לדעת נדבה.

ד. התפלל ומצא ציבור מתפללים: בבבלי²² ישנה מימרא בשם שמואל - "התפלל ונכנס לביה"כ ומצא ציבור מתפללים, אם יכול לחדש בה דבר יחזור ויתפלל, ואם לאו - אל יחזור ויתפלל"; לעומת זאת בירושלמי²³ מופיע - "ר' שילא בשם רב" נתפלל ומצא עשרה בני אדם מתפללים - מתפלל עמהם. ר' זירא ורב נחמן בר יעקב הוו יתבין מן דמצלין (= לאחר שהתפללו). אתת צלותא (= באו אחרים ג"כ לביה"כ ורצו להתפלל). קם רב נחמן בר יעקב ומצליא. א"ל ר' זירא: ולא כבר צלינן? - א"ל: מצלי אנא וחוזר ומצלי" (!).

יש להעיר, שהמושג של "חידוש דבר" לא מופיע בירושלמי ביחס לתפילת נדבה, ולעומת זאת הוא מופיע בהרחבה ביחס לתפילת חובה שתהיה "תחנונים": "ע"פ הירושלמי החידוש איננו תנאי מהותי בתפילה, אלא נתינת חיים לתפילה קיימת, וכדי להתפלל אין צורך בשום תנאי.

עד כאן הצגנו את הדברים כמוחלטים-הבבלי רואה את התפילה כמסגרת מוחלטת, והירושלמי רואה אותה כבסיס לתפילות נוספות. אך מחלוקות הראשונים בסוגיה מוסיפות רובד של מורכבות, ובתוך מסגרותיו של הבבלי הם חלקו עד כמה יש צורך להשוות את התפילות לקרבנות, ועד כמה יש להתאמץ ע"מ לקבל "היתר" לתפילת נדבה:

19. ראה הערה 15. 20. ירושלמי ברכות פ"ד ה"ד. 21. לכירור דברי הירושלמי שם - עיין

במאמרו של נדיב תורגמן "תפילת נדבה". 22. ראה הערה 15. 23. ירושלמי ברכות סוף פרק ד.

א. מה המתיר לתפילת נדבה ?

מהר"י בתוס' 24 משמע שאסור להתפלל נדבה, אא"כ ספק התפלל או מצא צבור מתפללים²⁵;
הרי"ף²⁶ כותב שמותר גם ללא התנאים לעיל, בתנאי שדעתו על תפילת נדבה מראש (במקביל לקרבן נדבה);
ור' האי גאון²⁷ סובר שהתנאי הוא חידוש דבר ואין צורך בדעתו מראש (הוא הקרוב ביותר בהשקפתו לירושלמי).

ב. מתי אפשר להתפלל נדבה ?

הרי"ף: רק כשאפשר להקריב קרבן נדבה (כלומר: לא בצבור, לא מוסף, ולדעות מסויימות גם לא בשבת).
ר' האי גאון: אפשר תמיד. (מקשים עליו: והרי כנגד תמידים תקנום! ועונה הר' יונה: "מנין לנו דבתפילה של נדבה ג"כ נלך אחר הקרבנות? אם אמרו בתפילת חובה - לא נאמר בתפילת נדבה!")

ר' יונה: אפשר רק בתפילות שעניינם רחמים (ולא כמוסף, ואולי גם לא בשבת).

לכירור יסודי של שיטות הראשונים כאן ומשמעותן - עיין במאמרו של נדיב תורגמן "תפילת נדבה". מעבר להבדלים הנ"ל ביחס לתפילת נדבה, ישנם עוד ביטויים לחילוק הזה, והם מתבטאים ברמב"ם, כפי שיבואר לקמן.

5. כירור דעת הרמב"ם.א. שיטתו העקרונית - תפילות כנגד קרבנות.

למרות שהרמב"ם מגדיר את התפילה כמצוות עשה מצד "ולעבדו בכל לבבכם ובכל נפשכם", בכל זאת הוא סובר בצורה חד משמעית שתפילות כנגד תמידים תקנום בכל פרט ופרט. (זה מראה שהוא לא הבין בירושלמי כפי שהסברנו לעיל; בכל אופן ההסבר שלנו לא התבסס רק על הפסוק, אלא על כל הביטויים שמצאנו לזה בתלמודים. יתכן, שגם הרמב"ם לא הסתמך על הירושלמי, אלא על הספרי, כפי שמופיע בספר

24. ראה הערה 16. 25. ראה הערה 19. 26. ברכות י"ב: "ג. בדפי הרי"ף". 27. מובא בר' יונה

שם, וכן ברא"ש פ"ג אות ט"ו.

המצוות²⁸: "ולשוך ספרי: ולעבדו זו תפילה. ואמרו כ"כ ולעבדו זהו תלמוד"²⁹). כל-כך הקצין הרמב"ם בשיטה זו, עד שבסקירתו ההיסטורית בתחילת הלכות תפילה³⁰ לא מופיעים כלל האבות:

"חיוב מצווה זו כך הוא, שיהא אדם מתפלל בכל יום... אם היה רגיל מרבה בתחינה ובקשה, ואם היה ערל שפתיים מדבר כפי יכולתו ובכל עת שירצה... וכן היה הדבר תמיד ממש רבינו ועד עזרא. כיון שגלו ישראל בימי נבוכדנצאר הרשע... כיון שראה עזרא ובית דינו כך, תקנו להם שמונה עשרה ברכות על הסדר... וכן תקנו שיהא מניין התפילות כמניין הקרבנות: שתי תפילות בכל יום כנגד שני תמידים, ובכל יום שיש בו קרבן מוסף תקנו בו תפילה שלישית כנגד קרבן מוסף... וכן התקינו שיהא אדם מתפלל תפילה אחת כלילה, שהרי איברי תמיד של בין הערביים מתעכלים והולכים כל הלילה - ואין תפילת ערבית חובה כתפילת שחרית ומנחה, ואעפ"כ... קבלוה עליהם כתפילת חובה".

מספר נקודות בולטות בשיטת הרמב"ם:

- א. היחס לאבות: אינו קיים כלל.
- ב. תקנת תפילת שמו"ע היא נפרדת מעניין הקרבנות.
- ג. היחס בין חיוב מניין התפילות לבין הקרבנות - הוא ישיר. (עד כדי כך שתקנת תפילת ערבית היא תקנה נפרדת, כי אין כנגדה קרבן). גם ביחס לדיני תפילת נדבה סובר הרמב"ם כרי"ף, המשווה תפילת נדבה לקרבן נדבה ואומר שמותר להתפלל תפילת נדבה רק כשדעתו היתה מראש לשם כך. (אמנם בכל תפילת נדבה מצריך הרמב"ם חידוש, אך זה רק כדי להודיע שתפילתו נדבה ולא מסיבה מהותית³¹). בדומה לכך הרמב"ם לא מאפשר תפילת נדבה בציבור ובמוסף (שלא באים נדבה).

28. סה"מ להרמב"ם עשין ה'. 29. גם בככלי מופיע הלימוד של "ולעבדו זו תפילה" (ב"ק צב:). אך שם זהו לימוד שולי לגמרי שלומדים ממנו שצריך לאכול השכם בכוקר. 30. רמב"ם הל' תפילה פ"א הל' כ' ו' בדילוגים. 31. עיין היטב ברמב"ם שם ה"ט.

ב. מקרים יוצאי דופן:

הנה בשלש הלכות אחרות, הרמב"ם לא המשיך בשיטתו זו, והוא מסתפק בהן. ואלו הן:

א. תפילת נדבה בשבת: למרות שבשבת לא היו מקריבים נדבות, הרמב"ם מסתפק אם ניתן להתפלל נדבה בשבת: "ויש מן הגאונים מי שהורה, שאסור להתפלל נדבה בשבתות ויו"ט"ט³².

ב. מנחה גדולה: למרות שכיום רגיל מקריבים תמיד רק מתשע שעות ומחצה, מתיר הרמב"ם להתפלל מנחה מ"מנחה גדולה" (שש שעות ומחצה), למרות שזמן זה רלוונטי רק פעם בכמה שנים - כשערב פסח חל בשבת.

ג. תפילת ערבית: כידוע ישנה מחלוקת בין ר' יהודה לרבנן לגבי סוף זמן מנחה: לרבנן בשקיעה, ולר' יהודה רק עד פלג המנחה (11 שעות פחות רבע). לכאורה, אם זמן תפילת ערבית הוא כנגד איברים ופדרים, ואיברים ופדרים אלו מתחילים להתאכל מיד עם הקרבת תמיד של בין הערביים, אז לדעת ר' יהודה, שסוף זמן התמיד הוא בפלג המנחה, יהיה אפשר מיד בפלג המנחה להתפלל ערבית (וכך פוסק תוס' 33). אך לרמב"ם יש פסק מאד לא ברור³⁴:

"תפילת ערבית, אע"פ שאינה חובה, המתפלל אותה זמנה מתחילת הלילה עד שיעלה עמוד השחר... המתפלל תפילה קודם זמנה לא יצא ידי חובתו... ויש לו להתפלל תפילת ערבית של לילי שבת בערב שבת קודם שתשקע החמה..."

ויש לשאול - הרי הגמרא³⁵ פסקה שאפשר לעשות כר' יהודה: "דעבד כמר עבד ודעבד כמר עבד". ואם כן, מדוע הרמב"ם לא מאפשר לנו להתפלל ערבית כל יום מפלג המנחה כר' יהודה? - ואם פסק כרבנן, מאי שנא ערב שבת שאפשר להקדים?

ונראה לתרץ את שלושת המקומות בדרך אחת:

במצב שלא ראוי מהותית להבאת קרבן מסוים, אי אפשר כלל להתפלל:

- לכן א"א להתפלל נדבה בצבור, וא"א להתפלל מוסף נדבה.

- לכן המתפלל תפילה קודם זמנה לא יצא ידי חובתו.

32. רמב"ם שם ה"י. 33. התוס' הראשון במסכת ברכות. 34. רמב"ם הל' תפילה פ"ג הל' ו' ז'.

35. ראה הערה 21.

אבל במצב שעקרונית ראוי להבאת הקרבן, אלא שיש בו בעיה טכנית - בזה הרמב"ם מודה שאפשר להתפלל, אבל לא לכתחילה. ואם יש צורך מיוחד, מתפללים גם בזמן זה.

א. מסיבה זו, הרמב"ם לא פסק בצורה החלטית שאסור להתפלל נדבה בשבת, כי אין בזה בעיה מהותית אלא בעיה טכנית - בשבת אסור לעשות מלאכה והקרבנות נדבה לא דוחה איסור זה.

ב. לכן הרמב"ם לא אסר להתפלל מנחה בזמן מנחה גדולה, כי זמן זה ראוי למנחה מבחינה מהותית, אלא שיש עניין לסמוך את התמיד לשקיעה. והא ראייה שכשיש בעיה טכנית (קרבנות פסח) אפשר להקריב את התמיד משש ומחצה.

ג. לע"ד זו גם הסיבה שדווקא בלילי שבת הרמב"ם התיר להתפלל בערב שבת: בכל יום חול צריך להתפלל בערב כדי לסמוך גאולה לתפילה, אך בליל שבת יש כח שבא כנגד סמיכת גאולה לתפילה: ההשוואה לקרבנות.

ההלכה³⁶ אומרת שבערב שבת שורפים את כל האיברים והפדרים מבעוד יום, משום שאיכולם אינו דוחה שבת; אם כן, הקרבן שכנגד תפילת ערבית אינו קיים בלילה! - אמנם, הבעיה היא רק טכנית (איסור מלאכה), ולכן אפשר להתפלל גם בלילה; אבל הבעיה הזו מספיק חזקה כדי שנאפשר בגללה להתפלל ערבית ביום, ללא סמיכת גאולה לתפילה³⁷.

36. עיין במשנה שבת פ"טו מ"ג. 37. לענ"ד הטעם של "תוספת שבת" אינו חזק דיו, כדי להתפלל ביום, שכן ניתן לקבל שבת מבעוד-יום גם בלי להתפלל ערבית. מ"מ קשה מאד על המהלך הזה, שהרי הרמב"ם מתיר להתפלל של מוצאי שבת בשבת, ולא מזכיר שמדובר דווקא לצורך מצווה או, משהו מעין זה, ומצד עיכול איברים ופדרים אין עיכוב להתפלל בלילה, בדיוק כמו בשאר ימי החול. וצע"ג.